

A NEVELÉSI FOLYAMAT KÖZÖSSÉGI JELLEGÉNEK ÉRTELMEZÉSÉRŐL

1.

Társadalmunk életének fontosabb szféráiban egyre jelentősebb szerepet töltenek be a különböző jellegű közösségek. Fejlődésünk jelen és elkövetkező szakaszán a szocialista életmód, magatartás és gondolkodásmód egyik sajátosságaként ezen közösségek egyre gyorsabb fejlődését kell majd számon tartanunk. Napjainkban társadalmi közösségeink közt a termelési, művelődési, szabadidős program megvalósítói állnak figyelmünk középpontjában.

A leghatékonyabbak azok a közösségek, amelyek komplex módon szervezik a társadalom tagjainak életét s a közösségi hatások sokoldalú felhasználásával fokozzák a termelést, a műveltség színvonalát, az emberek közti kapcsolatokat szocialista jellegét s az egyéni törekvések közösségi vonásait.

Ez a társadalmi atmoszféra a szocialista személyiség új értékeinek formálója s annak biztosítója, hogy a szocialista építés jelen szakaszán társadalmunk tagjai alkalmassá váljanak a történelmi feladatok megoldására. Az utóbbi években erősödő közösségi gondolkodásmód a gazdasági, kulturális s nem utolsósorban politikai gyakorlatban lehetővé tette, illetve teszi az anyagi és erkölcsi ösztönzők kiegyenlítettebb fejlesztését, a szocialista értékek előretörését a képzésben s művelődésben, a szocialista demokratizmus gyakorlásának kiszélesedését s az egyéni arculat fejlődését társadalmunk csaknem minden rétegében. Ezt a fejlődést az ifjúság nevelésének össztársadalmi ügyként történő kezelése, a közoktatásügy és közművelődés problémáinak újrafogalmazása motiválta és erősítette.

A párt határozatai az oktatásügy és a közművelődésügy szinte valamennyi kérdését érintették azzal a céllal, hogy a felnövekvő és felnőtt társadalom gondolkodásának, magatartásának s gyakorlati tevékenységének szocialista jellegét egyre sokoldalúbb eszközökkel biztosíthassuk. A megindult folyamatok s a társadalom erőfeszítései a nevelés új távlatait nyitják meg az intézményes nevelés előtt és annak rendszerén túl. Az objektív feltételek javulásával együtt számba kell vennünk a felvetődő nehézségeket, ellentmondásokat is. A társadalomban élő felelősség, öntevékenység, kezdeményezés minden bizonnyal segít eltüntetni az ellentmondások jelentős részét még akkor is, ha a neveléssel kapcsolatos nézetek, konzervatív elképzelések sokkal szívósabban vissza-visszatérnek, mint azt jelenlegi körülményeink indokolnák.

Az elmondottak összefüggésében a nevelés közösségi jellegéről kettős értelemben tartjuk szükségesnek szólni. A társadalom különböző közösségei más-más szinten kapcsolódnak be a nevelési folyamat áramaiba. Alapvető termelési, művelődési vagy politikai funkciójuk mégis egyre több lehetőségét biztosítja s szinte szükségszerűen veti fel az indirekt nevelési hatások átgondolásának, megtervezésének gondolatát. Ez azt jelenti, hogy a nevelési folyamat elméleti

kérdéseinek áttekintésekor számolnunk kell a közösségi bázisok kiszélesedésével. Egyidejűleg a társadalmi szükségleteknek megfelelően át kell gondolnunk a nevelő jellegű közösségek újszerű hatásrendszerét is.

Jelen tanulmány keretei miatt sem hivatott valamennyi felvetődő kérdés tárgyalására. Mindössze azt a feladatot tűzzük magunk elé, hogy a nevelési folyamat közösségi jellegének értelmezését néhány általunk fontosnak vélt ponton megvilágítsuk. Az e téren folyó részvizsgálatok bizonyára a jelenleginél sokkal differenciáltabb képet alapozhatnak majd meg.

A nevelés folyamatának, főbb törvényszerűségeinek feltárása az eddigiekben is számos komoly erőfeszítés tárgya volt. Ez érthető is, hiszen az egész személyiségprogram megvalósulása, a legváltozatosabb tartalmi, szervezési és módszertani megoldások feltárása aligha képzelhető el a folyamat egységes értelmezése nélkül.

Metodológiai szempontból a személyiség fejlesztésének összefüggő kérdései közt véleményünk szerint azért van a közösségi jelleg feltárására különösen is szükség, mert a szocialista körülmények nevelési előnyeit éppen ezáltal alkánzhatjuk ki a legjobban. Nevelési feltételeink gyökeres változásai a lehetőségekhez mérten is kisebb arányban biztosítják a megfelelő személyiség formálását, ha nem tekintjük át a személyiség fejlődésének és a nevelési folyamat elemeinek összefüggéseit. Másfelől rövidzárlatos programot tűzhetünk napirendre, ahogy erre már volt is példa, ha a személyiség fejlesztésének teljes folyamata helyett csupán a hatások egy részének áttekintése nyomán alakítjuk azt ki. Végül metodológiai szempontból vetődik fel a nevelés táguló szféráinak egységesebb áttekintése is. A korábbi intézményi keretek átalakulása, kiegészülése mellett újszerű, éppen társadalmunk jellegével összefüggő nevelési tényezők vesznek részt egyre jelentősebb mértékben a személyiség alakításában. Az oktatás és képzés rendszere egyre tökéletesebb tartalmát és formáit keresve a nevelési és oktatási folyamatok új sajátosságait tárja fel a tudomány. A gyakorlat új követelményei is a két folyamat harmóniájának megteremtését szorgalmazzák. Mindezek az egész folyamatnak s nem csupán egyes szektorainak közösségi elv szerinti elrendezését sürgetik.

A gyakorlati tapasztalatok összegezése is arra ösztönözhet bennünket, hogy az eddigieknél behatóbban foglalkozzunk a szocialista nevelés alapkategóriájának érvényességi határaival. Az egyes közösségek elszigetelt hatása ugyanis nem mindig vezet, ahogy a tapasztalat bizonyítja, a kollektivista gondolkodásmód formálásához. Csak a kollektívák egész rendszere képes a szükséges magatartásjegyeket, szokásokat és készségeket kialakítani növendékeinkben. Hogyan illeszkednek egymáshoz a különböző közösségi hatások? Milyen a munkamegosztás néhány lehetséges változata? Milyen módon vagyunk, illetve lehetünk a jelenleginél jobban képesek arra, hogy a bonyolult hatásmechanismusok segítségével a személyiség minden lényeges funkcióját, cselekvését és magatartásmódját irányítani tudjuk a nevelés egyre fokozódóbb követelményei szerint? Ezek a problémák a gyakorlatban az elméleti kérdések pontosítását, eddigi válaszaink korrekcióját s újszerű megoldások, tapasztalatok általánosítását sürgetik.

Végül a közösségi jelleg sürgető elemzését az is motiválja, hogy *módszertanunk megújítása az új iskolamodell* kialakítását siettetheti. Az iskolai és iskolán kívüli nevelőmunka újszerű törekvéseit meggátolhatják a módszertani kultúra fogyatékosai, vagy az irányítás, a folyamat szabályozása és vezetése során szükséges metodikák konzervatív elemei. Az iskolai és a társadalmi nevelői hatások szinkronját is csak a módszertani logika kiteljesedésével lehet biztosítani. A nevelési folyamat közösségi jellegének érvényesítése a nevelés módszertanának újabb fejlesztési lehetőségeit ígérheti.

2.

A nevelési folyamat a személyiség sokoldalú kibontakoztatásának döntő feltétele. Társadalmunk nevelési eredményeinek, mai és holnapi szükségleteinek dinamikus mozgása kepezi ennek a folyamatnak is az alapját. Szocialista jellegét az biztosítja, hogy a folyamat szervezése során törekszünk a személyiség funkcióinak, képességeinek, sajátos vonásainak és egész életmódjának sokoldalú befolyásolására, hogy ezáltal alkalmassá tegyük a felnövekvő és felnőtt nemzedék tagjait a társadalmi gyakorlat elsajátítására és továbbfejlesztésére. Ezért a nevelési folyamat közösségi jellege csak abban az esetben érvényesül,

ha a folyamat legfőbb strukturális elemei közvetítik a társadalom elvárásait, s a folyamat szervezése során az egész pedagógiai munka a személyiség fejlesztésének közösségi aspektusait, hatékony feltételeit és logikáját érvényesíti. Ennek értelmében a közösségek (nevelők, tanulók, felnőttek) hordozói, közvetítői és alakítói nem csupán a közösségi tudatnak, a kollektivitás főbb vonásainak, vagy a közösségi magatartás egyes kritériumainak, hanem univerzálisabb szerepük van. Nevelési célrendszerünk, egész személyiségprogramunk megvalósulása függ a különböző közösségek hatásaitól, s nem kiegészítésként vagy éppen alkalmi pedagógiai eszközként illeszthetők a folyamat meghatározott szakaszán a gyakorlati munkafogások közé. Ez elszegényíti magát a gyakorlatot, az elméletben pedig elválasztja a személyiség és közösség együtt hatásátak dialektikus vonalait, s végső soron az individuálpedagógia koncepciójából vezeti le a személyiség szocialista programjának megvalósítását. Előállhat s a gyakorlatban gyakran találkozunk az iskolai tapasztalatok sorában olyan jelenséggel, hogy a személyiség fejlesztése marxista programjának, a harmonikus és sokoldalúan fejlett szocialista személyiség alakításának deklarációját nem követi a közösségek fejlesztése, a nevelési folyamat egységes közösségi logika szerinti szervezése. Ezt a jelenséget a közösség funkcióinak leegyszerűsítésével, parciális értelmezésével lehet csak megmagyarázni, amelynek eredményeként a „közösségi nevelés” formulája a nevelési feladatoknak csupán kisebb hányadát foglalja magában s elszakítva minden egyéb nevelési funkciótól ténylegesen alig képes áthatni az adott intézmény légkörét, eredményeit.

MAKARENKO a személyiségprogram tervezésével egyidejűleg állítja fel a követelményt: „Korunkhoz méltó szervezési feladat csak olyan módszer lehet, amely egyfelől általános és egységes, másfelől minden egyénnek megadja a lehetőséget, hogy kifejlessze képességeit, megőrizze egyéniségét s hajlamainak megfelelően előrehaladjon”. Éppen ezzel a dialektikával biztosíthatjuk a nevelési folyamat teljességét, s ennek eredményeként logikus következtetése is: „Tökéletesen nyilvánvaló, hogy amikor hozzáfogunk e feladat megoldásához, nincs lehetőségünk arra, hogy csak az egyes »gyermekkel« vesződjünk. Egyszerre előttünk áll a közösség mint nevelésünk tárgya. Ennek következtében az egyéniség megtervezése a megoldás új feltételeivel gazdagodik. Nem egyszerűen bizonyos vonásokkal rendelkező egyéniséget mint terméket kell magunk előtt látnunk, hanem a közösség tagját, éspedig olyan közösséget, amelynek meghatározott ismervei vannak.”¹ Ez a pedagógiai logika az egész nevelési folyamatnak nem csak tervezését, de szervezését, eszközeit is áthatja s megszüntet-heti azokat a veszélyeket, amelyekről a korábbiakban szóltunk.

A szocialista nevelési pedagógiai logikája a cél- és eszközzrendszer harmóniáját s az indukció és dedukció egységét, dinamikus egymásrahatását fejezi ki.² Ennek a logikának az érvényesítése csak akkor biztosítható, ha a nevelési folyamatát úgy tekintjük, „mint a tanuló életének és tevékenységének pedagógiailag céltudatos megszervezését és szüntelen fejlesztését az iskolai közösség kereteiben és formáiban”.³

¹ Makarenko A. Sz.: A gyermekmunkatelep munkamódszerének tapasztalatai. Művei, V. kötet. Budapest, 1955. 419. old. — Saját kiemelésünk.

² Szokolszky István: A szocialista pedagógia logikája Makarenko műveiben. „Válogatott tanulmányok”. Budapest, 1972. 152—181. old.

³ Pataki Ferenc: A nevelési folyamata. „Nevelőmunka a középiskolában”. Budapest, 1969. 50. old.

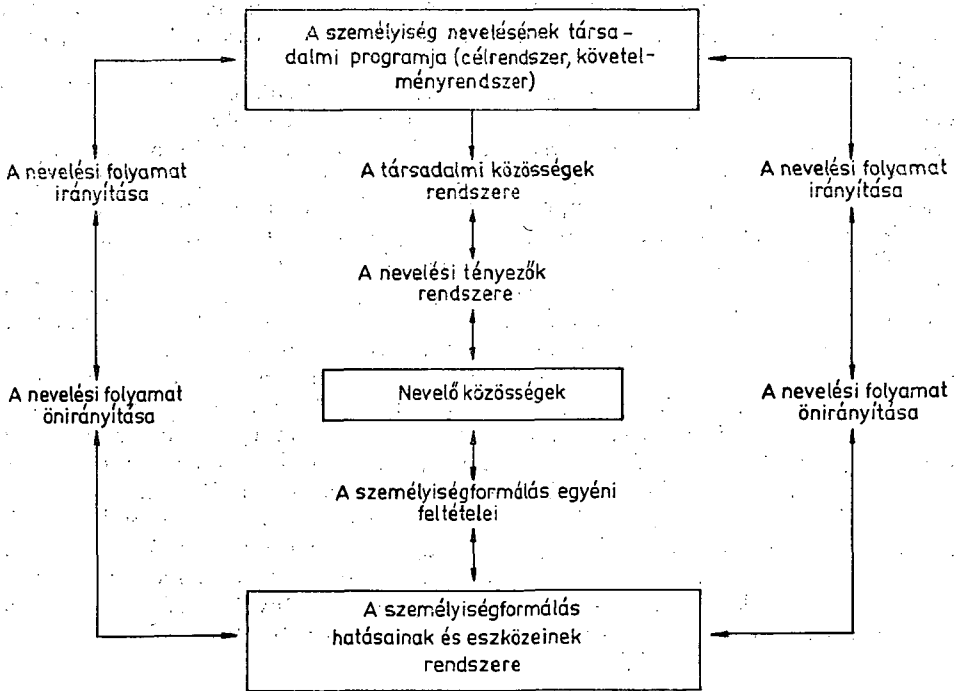
A „közösség mint a nevelés tárgya” tételének konkretizálása a nevelési folyamat szempontjából számos vizsgálatot követel. Kutatóktól és gyakorló nevelőktől egyaránt. Jelentősnek tartjuk A. LEWIN vizsgálatait a nevelés rendszerelvű megközelítésével kapcsolatban,⁴ aki a legfontosabb feladatcsoportok és tényezők harmonikus munkamegosztását állítja az iskolaközösség, illetve nevelőintézmény fejlesztésének homlokterébe. Megfelel ez az elméleti törekvés legjobb hazai iskolai tapasztalataink elvi következtetéseinek is (lásd ROZSNYAI Istvánné, SZÉKELY Tibor munkáit),⁵ s legjobb kísérleti iskoláink ez irányú törekvéseit is motiválja.

Az eddigi elméleti és gyakorlati tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy az egész folyamat sajátosságainak feltárását csak a következők figyelembevételével végezhetjük el a jelenleginél eredményesebben:

a) A nevelés tartalmának, céljainak közvetítésének funkcióját akkor tölti be a nevelés folyamata; ha a személyiség nevelésének teljes társadalmi programját állítjuk munkánk középpontjába.

b) Nevelésünk folyamatát a társadalmi közösségek rendszere direkt és indirekt, szervezett és spontán hatásainak figyelembevételével szervezhetjük eredményesen. A termelési, kulturális, politikai és más közösségek fejlődése a folyamat szempontjából döntő.

c) Sajátos nevelési munkamegosztás jegyében kell gondolnunk a nevelésbe bekapcsolódó tényezők szerepére, amelyek a nevelési program megvalósítása

1. ábra

⁴ Lewin, A.: A nevelés rendszere. Budapest, 1973. 53—55. p.

⁵ Rozsnyai Istvánné: Közösség születik. Budapest, 1968.; Székely Tibor: Az iskolaközösség tevékenységének rendszere. „Közösségi nevelés az általános iskolában”. Budapest, 1970. 38—87. old.

érdekében közvetlenül is felelősséget vállalnak a kitáguló nevelési tevékenység hatékonyságáért.

d) A *nevelő közösségek* önálló funkciója (pedagógiai irányítás, tanulóközösségek szervezése és nevelése, felnőttközösségek szervezett fellépése) csak a teljes rendszer áttekintése és sajátos intézményes, illetve intézményközi kapcsolatok alapján erősíthető meg.

e) Messzemenően számolunk a személyiségformálás *egyéni feltételeivel* (pszichikai, szociális és egyéb).

f) A nevelési folyamat *irányított rendszer, amely önirányító* elemekkel gazdagodik annak megfelelően, ahogy alkalmazzuk a társadalmi folyamatok irányításának tapasztalatait s a közösségek öntevékeny fejlődését.

Röviden összefoglalva — hipotetikusan — az *I. sz. ábrán* levő sémával jelezük az alapvető összefüggéseket.

A *nevelő közösség* jelentősége napjainkban egyre fokozódik a társadalom nevelési jellegének és szükségleteinek erősödésével. Mégis egyidejűleg arra kell törekednünk, hogy a nevelési folyamat közösségi jellegének teljesebb értelmezése során ezzel a növekvő szereppel egyidejűleg differenciáltabban tekintsünk a nevelésben közvetlenül résztvevő tényezők hatására. A személyiségprogram társadalmi jellegét s a sokrétű, differenciált hatásmechanizmusok pozitív szerepét ugyanis csak akkor vagyunk képesek érvényesíteni a jelenleginél magasabb szinten a szocialista embertípus kialakulásában, ha az egész folyamat a nevelő közösség funkcióit erősíti. Az egyoldalú funkciókkal dolgozó iskola, diákotthon, ifjúsági szervezet eltorzítja a személyiségprogramot s szocialista társadalmunk tényleges előnyeit sem tudja kiaknázni növendékei magatartásának, gondolkodásmódjának, cselekvésének irányításában.

3.

A nevelési folyamat igen dinamikus elemekből tevődik össze. A társadalmi és egyéni feltételek egymásrahatása, a személyiség magatartásának és tudatának alakítása direkt vagy indirekt módon áthatja a növendékek tapasztalatait, azok általánosítását s a gyakorlás, gyakorlati alkalmazás rendszerét. Ezen elemeket a nevelési folyamat *általános tendenciájaként* értelmezve⁶ jó kiindulópontot kapunk a belső összetevők közösségi elemzéséhez is. A nevelési tapasztalat, amely bázisa és eredménye hatásainknak, igen összetett jelenség. Ahogy SZARKA József megállapítja: „A valóságos nevelési tapasztalat mindig arra a kérdésre ad választ, vagy tartalmaz valamit a válaszból, hogy ha pedagógiai megfontolásból tevékenykedünk — ennek a tevékenységnek végső soron milyen pedagógiai eredménye mutatható ki”.⁷

A különböző neveltségi szintek éppen ennek a tevékenységnek az eredményeként jönnek létre. A növendék tapasztalatainak felhalmozása a tevékenységben megy végbe, amelynek cselekvő részese. Megállapíthatjuk, hogy a személyiség tapasztalatainak *megszervezését és átalakítását* csak teljes tevékenység soron, azaz nevelési céllal szervezett, strukturált tevékenységek eszközével vagyunk képesek elérni. A strukturálás egyik döntő szempontja az alapvető társadalmi

⁶ Neveléstudomány. Szerk.: Nagy Sándor és Horváth Lajos. Budapest, 1965. 125. old.

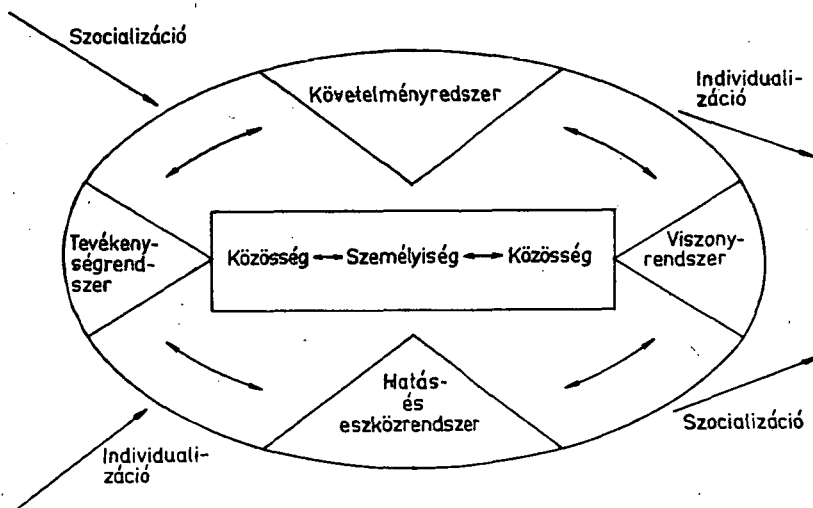
⁷ Szarka József: A nevelési tapasztalat. Budapest, 1971. 19. old.

funkciók elsajátítása.⁸ A tevékenységek teljes rendszerré fejlesztése az általános és helyi nevelési képződmények, intézményes feltételek számos elemének kombinációját teszi szükségessé akár csak egy terület, például az oktatás és tanítás lehetőségeit véve alapul.

A közösségek funkcióit a nevelési folyamat teljessége szempontjából elemezve már a tapasztalat fogalmával kapcsolatban felvetődik a közösségi célok, normák s viszonyok sajátos szerepe a nevelés különböző szintjein. Az elemi fejlettségű közösség normarendszere csak az együttélés és együttműködés minimális követelményeit foglalja magában s a részvétel elemi motívumaival készletti tevékenységre tagjait. A közösségen belüli viszonyok differenciálatlanok. A fejlődés csúcsáig eljutó közösség az egyéni felelősség maximáival készletti öntevékeny közösségi munkára, alkotásra és társadalmi aktivitásra tagjait. A viszonyok, ahogy A. T. KURAKIN és L. I. NOVIKOVA meghatározza,⁹ differenciáltak s a kölcsönös függés és felelősség, a kölcsönös érdekelttség, a segítség hivatalos és nem hivatalos formáiban, illetve a személyiségközi viszonyulások alakzataiban bontakoznak ki.

A nevelő közösség dinamikus fejlesztése és fejlődése nélkül tehát aligha értelmezhetők a tapasztalatok, s még kisebb mértékben végezhető el azok általánosítása, ahogy a gyakorlás feltételét is a közösségi élet valóságos feladatai alkotják. Így a nevelési folyamat lényegét tekintve a közösségi élet és tapasztalat kialakítását fogja át oly módon, hogy biztosítja a totális személyiség neveléségi szintjének permanens fejlesztését.

Ez a folyamat a társadalom életének és tevékenységének szerves része. Az egyéni élet feltételeinek és módjainak alakulása (szocializációs) s az egyén

2. ábra

⁸ Gáspár László: A közösségi tevékenységre épülő nevelési folyamat általános vonásai. „Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1967.” Budapest, 1968. 59—103. old. (különösen 83. és tovább).

⁹ Kurakin A. T.—Novikova L. I.: A kollektíva és a gyermek személyisége. „Kutatásmetodikai Tanulmányok”. Budapest, 1974. 9—24. old.

individuális adottságainak, potenciáljának fejlődése a társadalmi mozgás törvényszerűségeivel összehangoltan megy végbe (individualizációs folyamat). Ebben a dialektikus folyamatban különös szerepet tölt be a nevelés folyamata, amely a szocializációs és individualizációs feladatokra felkészítés jegyében tudatosan tervezett, céltudatos eljárások, feltételek és műveletek megszerzésével biztosítja a személyiség szociális és individuális funkcióinak széles körű kibontakoztatását.

Tehát a nevelési folyamat a társadalom által determinált, a személyiség fejlesztésének tervszerűen irányított tevékenység-, követelmény- és viszonyrendszer, amely képessé teszi a társadalmi funkciók gyakorlására, s felkészíti a permanens önnevelés állandó végzésére. Ennek a tevékenységnek a központjában a közösség—személyiség—közösség szocialista jellegű egymásrahatása áll, mintegy biztosítva a szocialista társadalom és személyiség harmóniájának állandó érvényesítését.

Sematikusan ábrázolva — hipotetikusan — a 2. sz. ábrán foglaltuk össze a mondottakat.

A nevelés folyamatának autonómiája abban jut leginkább kifejezésre, hogy biztosítjuk egész hatásrendszerünk segítségével, hogy a személyiség képessé váljék a társadalmi tevékenységek és funkciók elsajátítására, önmaga megvalósítására és azoknak a társadalmi értékeknek, művelődési javaknak, viszonyoknak a szüntelen fejlesztésére, amelyek direkt és indirekt módon részt vesznek a szocializálódás műveleteiben. A társadalom és személyiség állandó kölcsönhatásának fejlesztését csak a tevékenységek, követelmények és viszonyok szüntelen közösségi jellegű építésével biztosíthatjuk. Ez az alapja az egyéni irányulások, tulajdonságok, magatartásmódok kibontakoztatásának, cselekvéseink világnézeti, erkölcsi, politikai motiválásának is.

Meggyőződésünk és számos részvizsgálat tanúsága szerint a folyamat eredményességét a tevékenységrendszer alapozza meg. Ez közvetíti a tapasztalatok pedagógiai rendszerét éppen a követelmények, viszonyok, magatartásmódok és egyéni beállítódások döntő feltételeit megteremtve s ez teszi lehetővé az öntevékenységet, azaz a személyiség saját nevelésében megnyilvánuló aktivitása mértékének kibontakozását is.

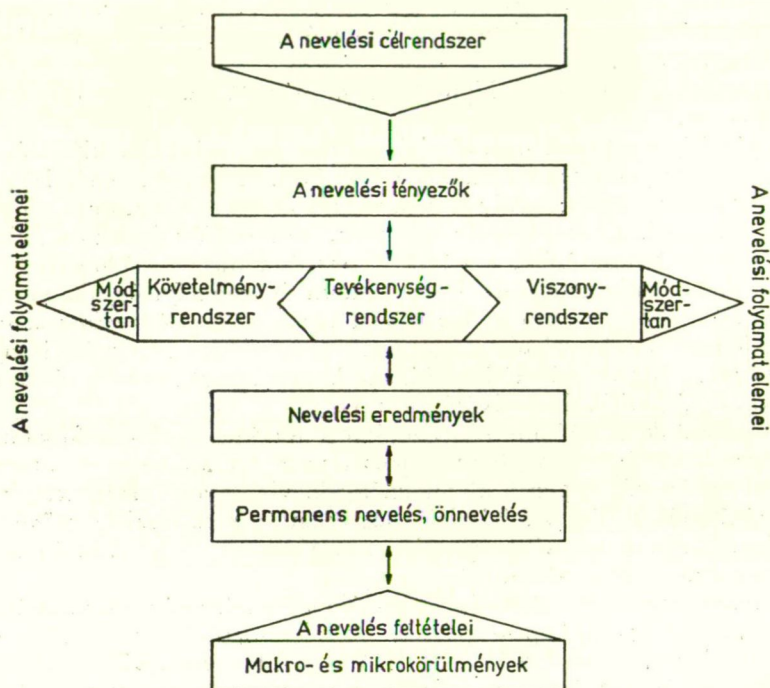
A tevékenységrendszer közösségi funkciója a) a közösség programjának megvalósítását, b) az egyéni képességek sokoldalú fejlesztését, c) a közösségi magatartás gyakorlását, d) az egyén sokoldalú kapcsolatainak, viszonyainak, érintkezésmódjának és életvitelének befolyásolását hivatott szolgálni.

Talán az elmondottak is magyarázzák, hogy a nevelési folyamat belső struktúrája szempontjából a tevékenységek struktúrája döntő. A legfontosabb tevékenységelemek sorában a művelődési javak elsajátítását, a közösségi normák gyakorlását, az egyéni arculatot alakító tevékenységeket kell számon tartanunk számos formában és alakzatban. A fő kritérium minden esetben a társadalmi gyakorlátra felkészítés és az egyéni fejlődés szintjének emelése.

A tevékenységrendszer közvetíti követelményeinket s megteremti a viszonyulások bonyolult rendjét. Követelményrendszerünk a szocialista nevelés tartalmának dinamikus elemeit határozza meg nevelési céljaink értelmében. Szocialista világnézeti, politikai, erkölcsi és esztétikai normáink hatékonyságát legjobban az adott közösségek követelményeinek teljesítésével mérlegelhetjük. Az alacsonyabb szintről magasabb szintre jutás egyik mutatója a követelmények fokozása. A követelményrendszer a cselekvés és magatartás fontos szabályozója, amelynek alapján létrejönnek az egyén önkövetelése s a személyiség önnevelésének szubjektív feltételei. Talán azt sem felesleges szemügyre venni, hogy a követelmények a tevékenység megvalósítását s a keletkező viszonyokat egyaránt áthatják.

A viszonyrendszer a közösségi tevékenység eredményeinek konzerválója. Az objektív viszonyok, a közösségen belüli és a közösségek közt kialakuló bonyolult érintkezésmódok a személyiség életvitelét, életmódját közvetlenül és közvetett módon meghatározzák. A személyiségközi kapcsolatok, az intim jellegű viszonytípusok pedig a nevelési folyamat végső eredményességét, az egyén helyes beilleszkedési és önállósulási, értékelő és orientáló képességét növelik.

A folyamat sajátosságainak részletesebb elemzése számos vizsgálatot igényel elméleti és gyakorlati tevékenységünkben. Az együttható elemek, a kölcsönös összefüggés tényeit bemutató részletek tanulmányozásához is szükséges — legalább hipotetikusan — a teljes kép, valószínűleg egyre bővülő és differenciálódó adatainak áttekintése. Ezt kíséreltük meg a 3. sz. ábrán.

3. ábra

A nevelési folyamat általános jellemzői közül — témánk szempontjából — különösen hangsúlyozandónak tartjuk, hogy a szocialista nevelő közösség az általunk vázolt rendszerek állandó belső harmóniáját biztosítja. A személyiség-fejlesztés legfontosabb követelménye ennek a harmóniának a szüntelen erősítése. Ez nem jelentheti ugyanakkor a belső feszültségek, ellentmondások és hajtóerők tagadását. Ellenkezőleg. Az alacsonyabb szintről magasabb szintre jutás — közösség és személyiség esetén egyaránt — csak a felmerülő ellentmondások leküzdésével érhető el. Ilyen ellentmondás keletkezhet a követelmények és a tevékenységek között, ha az utóbbiak nem felelnek meg a követelmények tartalmának, eszmei mondanivalónk lényegének. Ugyanígy a tevékenységek fejlődését gátolhatja a kollektíva érdekeivel ellentétes viszonyok, kapcsolatrendszerek kialakulása. Más típusú ellentmondások is keletkezhetnek

egy adott fejlettségi szinten álló közösség életében, ha a formális elemek, a mechanikus cselekvések válnak uralkodóvá. Ez a közösségek életének megrekedését s a nevelés hatásainak csökkenését idézi elő.

Jelentősnek tarthatjuk G. J. SCSUKINA összefoglalóját a *nevelési folyamat dialektikájának* értelmezéséről.¹⁰ A külső követelmények és a gyermeki személyiség belső törekvései közt feszülő ellentmondásokat azért tartja jelentős hajtóerőnek, mert segítségével az egyén maximális közösségi aktivitását fokozhatjuk. Kiemeli a céltudatos és a spontán elemek hatásai közt feszülő ellentmondásokat is, minthogy ezek leküzdése az egész nevelés eredményességét befolyásolja. A nevelési folyamat dialektikája a nevelési logika, a „közösség—személyiség—közösség” megnyilvánulásának, érvényesülésének kifejeződése. Csak akkor építhetünk egész nevelői tevékenységünkben a céltudatos hatások dominanciájára, ha a *folyamat teljességét* s nem egyes elemeit kíséreljük megtervezni, irányítani s ellenőrizni. Ezért a makro- és mikrofeltételek számbavétele, a nevelési helyzetek általános és egyedi vonásai, a hatótényezők együttese s az objektív—szubjektív kölcsönhatásának mozgástörvényei mind további elemzést igényelnek. Azt már ma is megfogalmazhatónak véljük, hogy a nevelési folyamat *törvényszerűségeit* csak annak totális jellegéből, „teljes indukciós” alapjából vonhatjuk le. Talán a legközelebb áll hozzánk a *nevelési folyamat autonómiájának alaptörvénye*, melynek értelmében a személyiségformálás csak a közösség követelményeinek, tevékenységének és viszonyainak belső elfogadásával biztosítható. A társadalom élete, annak különböző objektív feltételei csak a közösség állandó pedagógiailag szervezett hatásmezéjében, annak közvetítő és aktív befolyásával érvényesülnek. Ennek fordítottja is igazolható: növekedéink szocialista tudatossága, erkölcsi, politikai, fejlettsége annak záloga, milyen módon hozhatunk létre még optimálisabb objektív feltételeket a társadalomban a nevelés egyetemleges hatásának fokozása érdekében. Éppen ez a gondolat vezet el hasonlóan fontos alaptörvényhez: a *nevelési folyamatban uralkodó tevékenységdominancia törvényéhez*. Kötelező és önként vállalt, kötött és szabadon választott, szűkebb vagy tágabb horizontú közösségi tevékenység, különféle érintkezésmódok és aktivitást igénylő szükségletek hozzák létre a közösség nevelő légkörét. A külső és belső kényszer hatására végzett tevékenység, rendszeres feladatvállalás, öntevékeny megnyilatkozás egyre magasabb szintre vezeti magát a közösséget s annak tagjait.

A tevékenység megszervezése, az állandó döntés, a valóságos szabadság gyakorlása s a közvetlen ellenőrző szerepe csak töredékeiben fejezi ki ennek a törvénynek a széles körű hatóságát.

A *folyamat struktúratörvénye* pedig arra figyelmeztet bennünket, hogy csak a céljainkkal összhangban kialakított tartalmi, szervezeti és formai elemek együttes hatásával lehetünk képesek a közösség egyénre gyakorolt befolyását, illetve az egyén optimális közösségi helyzetét, közösséghez kapcsolódásának döntő feltételeit szüntelenül fejleszteni. Ez az alaptörvény végül, de nem utolsósorban az *irányítás—önirányítás* harmoniájának és dialektikájának eddig fel nem tárt törvényére irányítja a figyelmet,¹¹ mivel a párpedagógia szubjektivizmusát, vagy a véletlen próbálkozásokra épülő anarchista „belső vezérlés” maradványait e törvényszerűség mélyebb ismeretével tüntethetjük el.

A nevelés társadalmasodásának korszakában igen fontosnak tartjuk a *nevelési tényezők és nevelő közösségek kötelező együttműködésének* alaptörvényét. Hiszen a nevelés terén fokozatosan bekövetkező társadalmi munkamegosztás csak akkor lehet egyre jelentősebb, ha a nevelő közösség (közösségek hálózata) a nevelésben résztvevő tényezőkkel harmonikusan fejti ki tevékenységét. A tömeges, a kollektív, a csoport és egyéni nevelés¹² lényeges sajátosságainak érvényesítését s differenciált metodika kialakítását elképzelhetetlennek véljük strukturált és harmonikus hatásrendszer hiányában. Csak ez nyújthatja a permanens nevelés és önnevelés távlatainak is egész életre szóló feltételhálózatát s szüntelen motívalását.

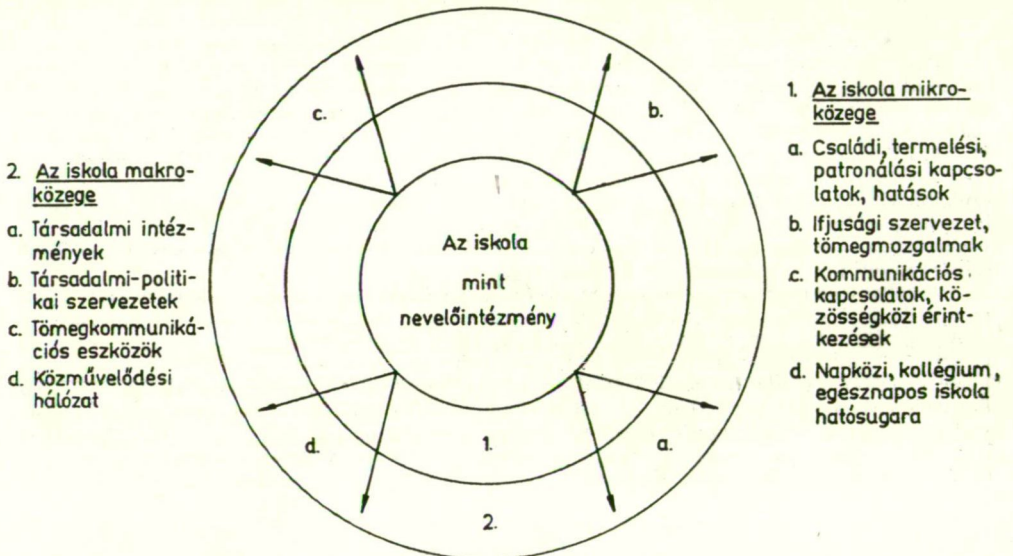
¹⁰ Scsukina G. J.: Oszobennosztyi i zakonomernosztyi voszpitalyelnava processza. „Tyeorija i metogika kommuniszticheszkava voszpitanija skole.” (oroszul). Moszkva, 1974. 10—12. old.

¹¹ Ld. Kurakin A. T.—Mudrik A. V.—Novikova L. I.: Nyekotorije problemü upravlenija processzom voszpitanija skolnyikov (oroszul). Szovetszkaja Pedagogika, 1974. 1. sz. 20—30. old.

¹² Uo.

A nevelésben résztvevő különböző tényezők *harmonikus rendszerbe illesztése* számos elméleti és gyakorlati kérdést vet fel. Hiszen a folyamat különböző fejlődési szakaszán más-más szerephez jutnak a különböző intézmények, s növekszik vagy csökken az intézményes nevelés rendszerén túl működő elemek hatékonysága. Meggyőződésünk szerint úgy kell kezelnünk az egyes rendszer-elemeket, mint a gyakorlati nevelő tevékenység bázisait, s a *közösségek egymásra-hatásának* elvei szerint kell megközelítenünk ezen bázisoknak sajátos funkcióit, gyakorlati értékeit nevelési stratégiánk kialakításakor.

Az egymásra ható tényezők vizsgálatakor tetszőlegesen választhatjuk meg kiindulási pontunkat, s ehhez a ponthoz viszonyítva kell meghatározni a többi elem szerepét. Hagyományos és el nem hanyagolható gyakorlati okból vizsgáljuk az iskola relációit ebben az összefüggésben. (L. a 4. sz. ábrát.)

4. ábra

A mikroközeg számos jelentős elemét építhetjük be egy hipotetikusan vázolt rendszerbe abból az elvből kiindulva, hogy a felsorolt elemek egyidejűleg jelentenek belső és külső kapcsolatrendszert. Másfelől a mikroközeg hatékonysága elképzelhetetlen a felsorolt elemek alapfunkciójának gyakorlása nélkül, melynek lényegét az *iskolaközösség művelődési, politikai, gazdasági és számos más gyakorlati tevékenységének* kibontakozásában határozhatjuk meg. Az iskolaközösség újszerű nevelési funkciója éppen az adott mikroközeg hatásainak integrációja, a közösségi életmód és feladatrendszer s e legfontosabb követelmények harmonizálása. A gyakorlati tapasztalatok azt bizonyítják, hogy csak akkor válhat az iskolaközösség programja teljessé, ha felhasználja a mikroközegében levő közösségi nevelési elemek potenciálját tevékenységének minden szakszában. Sajátos feladat ez, mivel az iskola nevelési, oktatási, képzési munkája csak meghatározott feltételek esetén képes a társadalmi élet lényeges

törekvéseit, szükségleteit és távlatait egységes nevelési programmá fejleszteni. Ebből a szempontból is figyelemre méltóak SZARKA József megállapításai: „Az iskola élete nem totális élet... Ebből a körülményből azonban nem az következik, hogy a közösségi nevelés törvényszerűségei az iskolai életre nem érvényesek. Mivel az iskola része a szocialista társadalomnak, s mivel a maga körülhatárolt, specifikus értelmében közösség, természetes, hogy ami ott folyik, jellegében, tendenciájában közösségi nevelés lehet, de nem érvényesülhetnek benne sem olyan intenzíven, sem olyan extenzíven a közösség mozgásának a törvényei, mint egy viszonylag teljes életközösségben”.¹³ A mikroközösséggel kialakított helyes és sokoldalú kapcsolat éppen a közösségi élet mozgástörvényeit érvényesíti, s sokoldalú valóságos közösségi gyakorlatot bontakoztat ki.

Az ábrán a külső körön jeleztük a makroközeg számunkra legjelentősebbnek tűnő elemeit éppen a mikroközeg hatásainak hátterét keresve. Hangsúlyozva, hogy az érintett elemek pedagógiai szerepe csak egyike azoknak a szerepeknek, amelyeket a társadalom életében betöltenek, kiemeljük azt a kapcsolatot, amelyet a nevelő közösségek életének egyes mozzanataival igyekeztünk érzékeltetni. Mindenek előtt a társadalmi—politikai szálak, a hétköznapi étellel kötelező összekapcsolódás vonulataira kívántunk utalni. Ez az intézményhálózat kereteinek felhasználását s a közéleti gyakorlat számára fontos társadalmi—politikai szervezetek hatásának kiaknázását tételzi fel. Nem kisebb jelentőségű a tömegkommunikációs eszközök és a közművelődési hálózat „bekapcsolása” (még inkább az iskola bekapcsolódása ezen hálózatba!) az iskolai élet jelentős szférájába. Minden valószínűség szerint az iskola nyitottsága éppen a makroközeg áramköreivel való szüntelen, egyre termékenyebb kölcsönhatás útjain bontakozik ki.

Nem véletlenül választottuk az iskolát mint nevelési intézményt záró gondolataink kiindulópontjául. Az oktatásügy megújulásának döntő kérdése az *iskola közösségi szerepének* megújítása. Jelentős ez a makrohatások közvetítése és a mikroközeg átalakítása szempontjából egyaránt. A folyamat egésze szempontjából pedig a *közösségek rendszerének* kiépítése jelenti a nevelőmunka elsődleges igényét.

Ezen általános törekvésünkkel egybehangzóan szeretnénk e rövid áttekintés és problémavázlat zárásával néhány aktuális következtetést is megfogalmazni hétköznapi tevékenységünk szempontjából.

A nevelési folyamat megszervezése azt követeli, hogy a közösségi élet feltételeinek messzemenő figyelembevételével alakítsuk ki a *tanulót körülvevő közösségek különböző típusait*, s tegyük alkalmassá növendékeinket ezen közösségek aktív fejlesztésére. A túlságosan egysíkú közösségszervezés érzéketlenné teszi növendékeinket a személyiség teljesebb programja iránt, s elmarad a várt harmonikus fejlesztés és önnnevelés kialakulása. Ezzel függ össze egy másik fontos következtetés is: biztosítanunk kell — s ennek feltételei javulnak — *növendékeink közösségi helyzetének, egyéni pozíciójának* sokrétű megtervezését s életkori lehetőségeik szerinti optimalizálását. A közösségen belüli viszonyulások, kapcsolatrendszerek s a közösségek közti érintkezési módok alkotó fejlesztése minden bizonnyal fokozottabban hozzájárul a közösségek vonzásának növeléséhez. Ha növendékeink belső szükségletévé tesszük a közösségi cselekvés, együttes gondolkodás örömet, s alkotó tevékenységük és érzelmi azonosulásuk közösségi irányulását a jelenleginél sokrétűbben alakítjuk, akkor a különböző közösségekben is képesek lesznek aktív, kezdeményező, önálló munkára. Végül pedig

¹³ Szarka i.m. 127.

fejlesztünk kell az *irányítás, pedagógiai vezetés egyes eljárásait*, a pedagógiai hatékonyság egész folyamatra vonatkozó eszközeit is. A nevelő közösség irányításának direkt és indirekt módjai, közösségi és individuális formái igen differenciáltan találhatók a nevelői gyakorlatban. A legjobb tapasztalatok általánosításával törekednünk kell arra, hogy a közösség és személyiség egymásrahatásának főbb törvényszerűségeire építsük a folyamat permanens fejlesztését, illetve az irányítás hatékonyságát.

A társadalmi fejlődés egyre jobb feltételeket nyújt nevelésünk szocialista jellegének erősítéséhez. A nevelési folyamat közösségi funkcióinak kibontakoztatása minden bizonnyal hozzájárulást jelent a társadalom neveléssel szembeni fokozódó elvárásainak egyre színvonalasabb teljesítéséhez. Ez a szocialista személyiségprogram s a társadalmi fejlődés harmóniájának egyre jelentősebb előfeltétele.